

Interpersonální dialog jako východisko metafyziky

Tomáš Machula

Jednou ze zajímavých otázek filosofie je provázanost jednotlivých disciplín a jejich logický sled. Řazení disciplín v učebnicových kompendiích vypovídá jistě mnohem více než pouhou praktickou potřebu nakladatele. Tyto úvahy lze vést jednak v kontextu dějin filosofie, jednak i systematicky, kdy jde např. o východiska určitého typu poznání. V následujícím textu bychom chtěli představit a komentovat pozici jednoho z významných tomistických autorů konce 20. století N. W. Clarka, který předložil svou koncepci interpersonálního dialogu jako východiska metafyziky.

1. SCHOLASTIKA A PROVÁZANOST FILOSOFICKÝCH DISCIPLÍN

V rámci scholastických filosofických směrů existují různé přístupy k otázce vzájemného vztahu jednotlivých filosofických disciplín. Velmi důležitým a zajímavým bodem této problematiky je pak místo metafyziky v celku filosofie a její východiska. Tomismus je například charakteristický svým realistickým založením a sledováním aristotelského přístupu, který metafyziku opírá o „fyziku“ neboli filosofické poznání proměnlivého světa přírody. V tomistických filosofických kompendiích proto běžně najdeme řazení témat, kde metafyzika navazuje na filosofii přírody. Od tohoto pojetí se odlišuje především jistý proud novověké scholastiky, jehož významným představitelem je Christian Wolff, který metafyziku jakožto teoretickou filosofii rozdělil na obecnou (ontologii) a speciální (kosmologii, psychologii a theodiceu).¹

Novověké přístupy samozřejmě ovlivnily i novoscholastiku. Klasický tomistický přístup lze vidět např. ve slavné učebnici Salvatore Maria Roselliho, která inspirovala jednoho ze zakladatelů novotomismu Vincenza Buzettiho. Jeho *Summa philosophica ad mentem angelici doctoris S. Thomae Aquinatis*² je řazena do šesti dílů: logika (1. díl), obecná fyzika (2. díl), speciální fyzika (3. díl), dodatky ke speciální fyzice (4. díl), metafyzika (5. díl), etika (6. díl). Podobně i slavná novotomistická učebnice – Gredtovy *Elementa philosophiae*. Gredt³ postupuje tradičně tomisticky: první díl věnuje logice a přírodní filosofii a druhý díl obecné a speciální metafyzice. Do obecné metafyziky patří reflexe jsoucna jako takového a jsoucna poznaného v rozumu (nauka o pravdě, tedy kritika čili epistemologie). Do speciální metafyziky Gredt řadí nejprve pojednání o metafyzické reflexi kategorií a o příčinách a poté otázku Boží existence a esence. Druhý díl pak končí etikou.

¹ *Philosophia rationalis, sive logica* (1728), *Philosophia prima, sive Ontologia* (1730), *Cosmologia generalis* (1731), *Psychologia empirica* (1732), *Psychologia rationalis* (1734), *Theologia naturalis* (1736–1737), *Philosophia practica universalis* (1738–1739), *Jus naturae a Jus gentium* (1740–1749), *Philosophia moralis* (1750–1753).

² Srov. Fratris SALVATORIS MARIAE ROSELLI, *Summa philosophica ad mentem angelici doctoris S. Thomae Aquinatis*, Matriti: typis Benedicti Cano, 1788.

³ Srov. Josephus GREDT, *Elementa philosophiae aristotelico-thomisticae*, 8. vyd., Barcelona: Herder, 1946.

Novověký přístup lze zase ilustrovat na „klasice“ suareziánského tomismu – Donatově sérii filosofických učebnic *Summa philosophiae Christianae*. Donat narozdíl od Gredta začíná logikou (1. díl), poté pokračuje kritikou (2. díl),⁴ ontologií (3. díl)⁵ a teprve poté následuje kosmologie (4. díl)⁶ a další disciplíny. Karteziánský a kantovský vliv předřazení kritiky poznání před ontologií a tu zase před kosmologií je v tradici ztělesňované Donatem víc než jasný. Pro „standardní“ tomistický přístup Gredta zůstává neotřesitelným základem metafyzického poznání zkušenost přirozeného světa.

Otázku o založení metafyziky si samozřejmě nekladou pouze scholastičtí autoři. Toto téma bylo vysoce významné například pro Reného Descartesa, pro nějž je metafyzika první filosofií v tom smyslu, že představuje základ i pro další filosofické disciplíny. To, že se francouzský filosof pustil do meditací o metafyzice, bylo dáno hlavně potřebou reformy samotných základů vědění, aby pak mohl dospět k dalším navazujícím otázkám. Jak je dobře známo, Descartes našel východisko metafyziky v poznání existence sebe sama jako myslícího, z níž pak vyvozuje všechno ostatní.⁷

V rámci současného tomismu lze toto téma najít v dosti originální podobě u nedávno zesnulého amerického tomisty Norrise W. Clarka.⁸ Zkoumání možného východiska metafyziky je téma, kterému Clarke věnuje značnou pozornost. Zná samozřejmě velmi dobře dřívější východiska různých filosofických proudů. Ve stručnosti lze říci, že karteziánské či kantovské filosofické řešení daného problému kritizuje a klasické tomistické založení metafyziky ve filosofii přírody neodmítá, nicméně je přesvědčen, že existuje řešení lepší, nebo přinejmenším funkčně alternativní, které je pro současnou filosofickou diskusi lépe srozumitelné. V tomto textu tedy představíme Clarkovu pozici a pokusíme se ji kriticky komentovat.

2. CLARKOVO POJETÍ VÝCHODISKA METAFYZIKY V DIALOGU

V Clarkově filosofii existuje zřetelný vzájemný vztah mezi metafyzikou a antropologií. Zatímco při reflexi osoby vychází Clarke z analýzy vztahového charakteru jsoucna, tzn. staví svou antropologii na metafyzickém základě, při metafyzických úvahách se důraz obrací. Jestliže klasický tomismus staví metafyziku na kosmologii a novověk po Descartesově vzoru staví na epistemologii, Clarke pokládá za nejlepší východisko metafyziky antropologii. Přesněji řečeno je to neoddiskutovatelná zkušenost dialogu existujícího mezi lidskými osobami. To samozřejmě vnáší do metafyziky existenciální dimenzi. Clarke to označuje za potřebné, neboť bez ní se pojmy jako „substance“ stávají statické a mrtvé. Metafyzik totiž zkoumá celek skutečnosti a využívá k tomu své základní nasměrování vůči poznatelným jsoucnům. K tomu

⁴ Srov. Josef DONAT, *Critica*, 9. vyd., Heidelberg: Kerle, 1945.

⁵ Srov. Josef DONAT, *Ontologia*, 7. vyd., Innsbruck: Rauch, 1931.

⁶ Srov. Josef DONAT, *Cosmologia*, 8. vyd., Innsbruck: Rauch, 1934.

⁷ K tomistické kritice Descartesova filosofického východiska srov. J. F. X. Knasas, „Aquinas's Metaphysics and Descartes's Methodic Doubt,“ *Thomist* 64 (2000): 449–472.

⁸ Srov. William Norris CLARKE, „The ‚We Are‘ of Interpersonal Dialogue as the Starting Point of Metaphysics,“ *Modern Schoolman* 59 (1992): 357–368.

jsou zapotřebí příslušné pojmy, a ty je možno získat na základě reflexe vlastního „já“, které každý z nás přímo zakouší.⁹

Tato Clarkova koncepce interpersonálního dialogu jako východiska filosofického poznání není samozřejmě nijak ojedinělá. Shoduje se s myšlenkami řady jiných personalisticky orientovaných filosofů. Clarke však není pouhý epigon personalistů 20. století. Vezmeme-li v potaz jeho osobní filosofický vývoj, je zřejmé, že hlavní myšlenky koncepce založení metafyziky z jeho článku z r. 1992 se u Clarka v náznech objevují v pracích mnohem starších. Spíše šlo tedy o souběžný myšlenkový vývoj tomisty Clarka a některých existenciálně orientovaných filosofů, přičemž u Clarka je zajímavé především to, že tuto koncepci obhájí jako nejen slučitelnou, ale přímo kongeniální s tomistickou filosofií. Je pochopitelné, že promyšlení integrace této koncepce do filosofického rámce, kde na první pohled vypadá dosti exoticky, vyžadovalo jistý čas.

Clarke apriorně neodmítá založení metafyziky v kosmologii, ale svůj návrh pokládá za lepší.¹⁰ Naproti tomu, jak uvidíme, novověké přístupy považuje za nepřesvědčivé a nevedoucí k žádoucímu cíli. Tomističtí autoři se shodují v realistickém východisku metafyziky, nicméně v dalším rozpracování existuje v rámci tomistické školy obrovská pluralita a divergence. Clarke řadu z myšlenek tomistických autorů velmi oceňuje (především Lonergana, Gílsona a existenciální tomismus), nicméně z mnohosti možných řešení vyzdvihuje jedno, které – k jeho údivu – nebylo dosud dostatečně vzato v úvahu: interpersonální dialog.

Existuje však jeden privilegovaný typ zkušenosti, který je pro všechny lidi stěžejní, ten, který musí zakusit každý filosof, který filosofuje v rozhovoru a psaním textů. Je to každodenní zkušenost (pokud ovšem nežijeme na pustém ostrově), kterou nemůže vysvětlit žádná antirealistická epistemologie, obzvláště ne kantovská. Udivuje mě, že tato zkušenost je jakýmsi hluchým místem v celé klasické novověké epistemologii od Descartesa až po interpersonalistickou fenomenologii dvacátého století a že ji explicitně netematizovaly ani tomistické realistické směry. Je to zkušenost, bez níž by nikdo z nás nemohl být opravdu člověkem, totiž poznání jiných lidí jako stejně reálných jako jsme my sami, jako bytostí sdílejících tytéž schopnosti, jaké máme my sami, především schopnost řeči, schopných vstupovat navzájem do smysluplného dialogu. Tato zkušenost může být krátce formulována takto: „Vím, že *jsme*, že *jsme* jako ostatní, že *můžeme navzájem smysluplně komunikovat*.“ Je to evidence? Přece spolu skutečně v podstatě úspěšně komunikujeme; užíváme společný jazyk, který jsme my sami nevytvořili, učíme se nebo učíme jeden druhého. Výsadní „místo“, kde se to vše nejjasněji ukazuje, je *interpersonální dialog*.¹¹

⁹ Srov. William Norris CLARKE, „The Self as Source of Meaning in Metaphysics,” *Review of Metaphysics* 21, č. 4 (1968): 587–614.

¹⁰ Srov. William Norris CLARKE, *The One and the Many: A Contemporary Thomistic Metaphysics*, Notre Dame: University of Notre Dame Press, 2001, s. 37–40.

¹¹ CLARKE, „The ‚We Are‘ of Interpersonal Dialogue as the Starting Point of Metaphysics,” s. 357–368: „But there is one privileged type of experience that is central to all human being, one that must be experienced by any philosopher who actually does philosophy in discourse and writing – an experience that stares us in the face every day (unless we are alone on a desert island) – and yet cannot be accounted for by any anti-realist epistemology, in particular the Kantian variety. It is astounding to me how this experience has remained a blind spot in all the classical modern epistemologies from Descartes on, until the twentieth century interpersonalist phenomenologies, and how even the various Thomistic realistic schools have for the most part not thematized it explicitly. This is an experience, without which none of us could be truly human, of knowing other human beings as equally real with ourselves, as like us (sharing the same nature or powers of action, in particular the power of speech), and able to engage in meaningful dialogue with each other. This experience can be condense

Zatímco většina tomistických autorů se ve své metafyzické reflexi soustřeďuje především na jsoucno a jeho příčiny, neboť to je standardní tomistické onto-teologické pojetí metafyziky, Clarke pokládá za nejdůležitější úkol metafyzika reflexi vědomého života lidského „já“. Jedná se podle něj totiž o hlavní pojem, který dává význam základním metafyzickým koncepcím. Toto „já“ je přitom jediné jsoucno, k němuž máme přímý a nezprostředkovaný přístup. Na rozdíl od Descartesova přístupu však Clarke nemá na mysli izolované „já“, které si tápavě musí hledat cestu k okolnímu světu, ale lidské „já“ existující v konkrétní intersubjektivní otevřenosti k jiným „já“. Clarke si je vědom, že tuto otevřenost je obtížné pojmově zachytit. Upozorňuje však, že je snadné ji zakusit jako prožitek. Z tohoto privilegovaného bodu, kterým je život vlastního „já“, se lze posunout k poznání druhých lidských „já“.¹²

3. KRITIKA NOVOVĚKÝCH TEORIÍ

Clarke nejprve odmítá karteziánskou prioritu „já“ a zásadní obtíž dosažení „ty“. Upozorňuje, že pořadí musí být naprosto opačné: poznání „já“ přichází až na základě sdílení se s jinými.¹³ Kdyby mé „já“ nikdo nebral jako „ty“, nikdy bych nedošel k poznání sebe sama jakožto „já“. Mezi sebe-vlastnictvím a sebe-sdílením existuje vzájemná provázanost, která se projevuje i na rovině poznání, což odpovídá i zkušenosti s lidským ontogenetickým vývojem, ve kterém člověk poznává nejprve okolní svět a teprve následně vlastní já.¹⁴

Podobně se Clarke vymezuje vůči Kantovi. Podle Kanta jsou obsahem metafyziky především Bůh, svoboda a nesmrtelnost.¹⁵ Metafyzika jako věda by měla být samostatným rozumovým poznáním nezávislým na zkušenosti.¹⁶ K něčemu takovému však lze dospět pouze jako k postulátu praktického rozumu. Na úrovni teoretického rozumu metafyzika jako věda podle Kanta možná není.

Klíčovým východiskem Clarkovy argumentace proti Kantovi je pojetí jsoucna jako činného. Poznávaná věc působí na poznávajícího a poznávající se vztahuje

as follows: 'I know that we are, that we are like each other, that we *can engage in meaningful communication with each other*.' The evidence? We actually do so, basically successfully, many times, in fact, any successful use of a common language, which we clearly did not make up and teach ourselves or each other, already bears witness to this. The privileged 'place' where all this is most vividly revealed is the *interpersonal dialogue*."

¹² Srov. CLARKE, „The Self as Source of Meaning in Metaphysics,” s. 587–614.

¹³ Srov. CLARKE, „The 'We Are' of Interpersonal Dialogue as the Starting Point of Metaphysics,” s. 357–368.

¹⁴ Podobné úvahy najdeme i u jiných autorů, např. John D. CAPUTO, „The Presence of the Other: A Phenomenology of the Human Person,” in *Proceedings of the American Catholic Philosophical Association* 53 (1979): 45–58.

¹⁵ Srov. Immanuel KANT, *Kritik der reinen Vernunft*, ed. R. Schmidt, Hamburg: Felix Meiner Verlag, 1990, A 337, B 395, s. 367–368.

¹⁶ Srov. tamtéž, A 845, B 873, s. 758.

Nakolik je Kant ochoten připustit poznání reality sebe sama jako subjektu, není zcela jasné. Zdá se ale, že je nakonec nucen uznat, že poznává sám sebe jako reálně přítomného a jako zdroj svých kognitivních činností, i když přirozenost tohoto „já“ mu zůstává skryta. Ve zkušenosti smysluplného interpersonálního dialogu je ale nemožné, aby se vážně domníval, že ten „druhý“ v dialogu není stejně skutečný jako on sám a že skutečnost toho „druhého“ a jeho činnost klade on sám. Kdyby totiž taková analýza byla pravdivá, pak by to znamenalo, že ten druhý musí podobně klást Kanta samého jako reálného, což však dost dobře nedává smysl. Dva lidé nemohou zároveň navzájem ustavovat existenci toho druhého. Buď jsou oba poznáváni, a tím i implicitně tvrzeni jako skuteční (aktivně přítomní), nebo není skutečný ani jeden.¹⁹

Rozdíl mezi klasickým realismem, k němuž se Clarke hlásí, a Kantovou teorií ale spočívá v prvé řadě v různém chápání původu informace ve smyslu formy našeho poznání. Podle tomismu ji dodává sama poznávaná věc, kdežto podle Kanta jsme to my sami. Sám Kant velmi živě komunikoval s jinými filosofi a ostře se ohrazoval proti nepochopení jeho vlastní filosofické koncepce. To ale nedává v rámci jeho koncepce poznání smysl. Vyčítat někomu, že nám neporozuměl, je možné pouze za předpokladu, že my sami sdělujeme nějakou zřetelně danou informaci a ten druhý má možnost ji jako takovou přijmout a pochopit.

Můžeme-li ale prostřednictvím našich smyslů porozumět s dostačující přesností srozumitelným formám, které jsou strukturovány někým jiným, kdo je na nás nezávislý (příčemž ony formy zůstanou při smyslovém zprostředkování v základu nedotčeny), pak je základ kantovského systému zřetelně vyvrácen. Pro Kanta by jistě nemělo smysl, aby se pokoušel tvrdit, že ve skutečnosti si aktivně zpracovává formální sdělení přicházející od jiné osoby. Pak by totiž musela ona druhá osoba dělat totéž s Kantovým sdělením, což znamená, že by ani jeden nemohl porozumět ani zkreslit zprávu toho druhého, natož po právu protestovat, že ten druhý nebyl dostatečně *pozor- ný* – tj. vnímavý – ke sdělení, o kterém ve srozumitelném jazyce komunikuje.²⁰

Kant podle Clarka prostě předpokládá, že tím, kdo dává formu in-formaci obsažené v jeho vlastním díle, je on sám, a vyčítá svým protivníkům, že tuto in-formaci

¹⁹ Srov. CLARKE „The ‚We Are‘ of Interpersonal Dialogue as the Starting Point of Metaphysics,” s. 357–368: „Just how far Kant is willing to admit that he knows the reality of his own self as subject is not clear; but it seems that he finally is forced to admit that he knows his own self as really present and the source of his own cognitive actions, though the further nature of this self remains unknown. But in the experience of an authentic successful interpersonal dialogue, it is impossible for him or anyone else to believe sincerely that the other is not equally as real as his own self and equally interacting with him, to believe that he is somehow positing the other's reality and action from within himself. For if this analysis were accurate, then the other would have to be equally positing Kant himself as real – which does not make sense. The two cannot be at the same time reciprocally positing each other in existence. Either both are known and implicitly affirmed as real (actively present) or neither.”

²⁰ Srov. tamtéž: „But if we can in this instance, endlessly repeated, take in with basic accuracy intelligible forms prestructured by another, independent of ourselves, though the medium of our senses [so that the form is carried somehow basically intact through the senses themselves], then the basic Kantian contention is broken through decisively. Surely it would make no sense for Kant to try to claim that in fact he is actively structuring the very formal message coming from the other person. For then the other person would have to be doing the same to Kant's own message, and as a result neither would be able to understand the message of *the other*, not misunderstand it, let alone protest righteously that the other has not been sufficiently attentive to – receptive of – the message one has communicated to him in their commonly understood language.”

de-formovali, tedy že ji pochopili špatně. To ale znamená, že jim vyčítá přesně to, co je podle jeho teorie poznání nutnou charakteristikou poznání vůbec.

4. DŮSLEDKY CLARKOVA POJETÍ

Interpersonální dialog je založen na zkušenosti a není výsledkem apriorní dedukce. Důsledky skutečnosti interpersonálního dialogu jsou následující: Za prvé je to realita „já“ jako činného jsoucna. Na rozdíl od karteziánského východiska je zde „já“ nahlíženo jako vztažené a dialogické, nikoli izolované. Za druhé je to realita jiného jsoucna, s nímž mě „já“ přichází do styku a s nímž interaguje. Za třetí je toto druhé jsoucno stejně jako já sám osobou, neboť se jedná o partnery v dialogu, kteří si navzájem rozumí. Za čtvrté, nelze se smysluplně domnívat, že onoho partnera v dialogu (a tím i dialog sám) tvořím nebo kladu, protože je zřejmé, že od něj přijímám informace, které jsou mi srozumitelné a strukturované. Tyto informace nejsou něčím, co objevuji jako implicitně přítomné ve svém nitru, ani nejsou mým výtvořem. Za páté, tento vztah „já“ a „ty“ jako dvou partnerů v dialogu lze posunout o úroveň výše a vidět i komunikaci dialogického páru s okolním světem, tj. vztah „My“ – svět.²¹

Takto nastíněné východisko metafyziky spočívá v osobní komunikaci, tj. tělesných gestech, hlasech atd. Je tedy založené ve smyslovém poznání a jako takové je realistické. Jestliže Clarke říká, že „nejzazším zdrojem veškeré objektivit je tedy subjektivita“,²² nejedná se o subjektivismus nebo jakýkoli jiný postoj odporující realismu. To by bylo tomismu skutečně naprosto cizí. Subjektivitou se zde myslí východisko v zakoušení sebe sama jako subjektu, jako komunikujícího osobního jsoucna, jako nejvyššího typu substance, která je sama vždy substancí-ve vztahu.²³ Ze skutečnosti interpersonálního dialogu se dochází k existenci složitě strukturovaného univerza vztahů.

Clarke rozlišuje dva přístupy k metafyzice podle toho, zda je úkolem metafyzického zkoumání popis nebo vysvětlení. První je *deskriptivní metafyzika*, jejímž cílem je popis a uspořádání světa naší zkušenosti za pomoci ontologických kategorií. Druhou je *explanační metafyzika*, která hledá nejzazší příčiny a podmínky reality. Lidský duch má neomezenou dynamickou touhu po poznání a z tohoto hlediska je lidské poznání shora neomezené. Na druhé straně je ale každá zkušenost omezená, a tudíž nedokonalá. Projevuje se zde tedy jakési dialektické napětí, a tím i současná síla a slabost explanační metafyziky. Lidské „já“ má tedy dvojí metafyzickou úlohu:²⁴

1. je hlavním modelem pro získání pozitivního vhledu do významu velkých deskriptivních pojmů metafyziky;

²¹ Srov. stručné nastínění Clarkových myšlenek v nekrologu in Tomáš MACHULA, „Personalismus ve znamení „tvořivého rozvíjení“ Tomáše Akvinského“, *Reflexe* 35 (2008): 143–149.

²² William Norris CLARKE, „The Self as Source of Meaning in Metaphysics“, s. 587–614.

²³ Srov. William Norris CLARKE, „To Be Is to Be Substance-in-Relation“, in *Metaphysics as Foundation: Essays in Honor of Ivor Leclerc*, ed. P. Bogaard a G. Treash, New York: State University of New York Press, s. 164–183.

²⁴ Srov. William Norris CLARKE, „The Self as Source of Meaning in Metaphysics“, s. 587–614.

2. poskytuje východisko pro tvrzení explanačních příčin přesahujících rámec zkušenosti a pro naplňování těchto koncepcí pozitivním obsahem.

Clarke se snaží vyrovnat s možnými námitkami upozorňujícími na to, že jeho závěr nemá sílu deduktivní nutnosti. Clarke uznává, že je tomu tak, ale nepokládá to pro svou argumentaci za fatální. Mluví zde o jakési slabší nutnosti, a to „nutnosti plynoucí z nepřijatelnosti důsledků popření teze.“

Jestliže někdo závěr této argumentace nepřijme, objeví se „rozpor ze života“ mezi tím, co tvrdí slovy, a tím, co implicitně tvrdí svou činností – tím, že uskutečňuje fungující dialog. Je to rozpor – nikoli logicky nutný, ale „rozpor ze života“. Jinými slovy se odmítá možnost komunikace s jiným podobným reálným jsoucнем i přijímání před-strukturovaných formálních sdělení zvnějšku a zároveň se jedná (a dokud dialog trvá, tak se jinak jednat nemůže), jakoby partner v dialogu byl stejně reálný, jakoby si oba partneři v dialogu vyměňovali smysluplná sdělení, která nejsou vytvářena v nitru, ale jsou přijímána zvnějšku.²⁵

Jak už bylo řečeno, Clarkův přístup je v souladu s mnoha jinými personalistickými autory. Poněkud netypická je ovšem jeho explicitně tomistická obhajoba. Jestliže Clarke váže metafyziku – a vposledku každé poznání – na interpersonální dialog, dochází k podobnému závěru jako Stanisław Grygiel, který bez interpersonální vzájemnosti odmítá vůbec možnost filosofie. Filosofie, jak říká, se děje pouze ve dvou.²⁶ Ohledně důsledků Clarkovy teorie pro metafyziku lze konstatovat, že interpersonální dialog ukazuje jednak to, že já sám jsem reálný, jednak realitu existence druhého subjektu, s nímž komunikuji. Oba tyto subjekty jsou přitom vnímány jako myslící a nezávislé. To vede k nutnosti kladení esence vymezující myslící osoby z okruhu nemyslících věcí. Společně sdílená esence pak vede k potřebě najít princip rozlišení dvou bytostí jako nezávislých jednotlivin. Clarke zde dochází k analýze jednoho a mnohého v řádu esence, které se ukazuje jako skladba individualizující materie a druhově určující formy. Celý tento postup přitom na všech úrovních ukazuje jak komplementaritu svébytnosti a vztahovosti, tak komplementaritu potence a aktu.²⁷ Clarke přitom jednoznačně odmítá převládající pohled na tomismus, který tomuto filosofickému směru vyčítá přílišné soustředění se na objekt a statické chápání reality.

²⁵ CLARKE, „The ‚We Are‘ of Interpersonal Dialogue as the Starting Point of Metaphysics,” s. 357–368: „If one does not accept the conclusion, there emerges a ‚lived‘ contradiction between the explicit content of the position one is affirming and what is being implicitly affirmed by one’s action – here the performance of carrying on the dialogue – not as a logical but a ‚lived‘ contradiction. In other words, at the same time that one is denying that he is dealing with another real being like himself, or that he is really taking in a prestructured formal message from outside, he is also in fact acting – and cannot help doing so as long as the dialogue continues – as though his dialogue partner is equally real with himself and each one is receiving a meaningful message from the real other, a message not constructed by his own mind but by the other.“

²⁶ Srov. Stanisław GRYGIEL, „Extra Communionem Personarum Nulla Philosophia,” *Communio* 29 (2002): 691–702.

²⁷ Srov. CLARKE, „The ‚We Are‘ of Interpersonal Dialogue as the Starting Point of Metaphysics,” s. 357–368.

5. POKUS O ZHODNOCENÍ

Clarkova teorie má zkušenostní základ, a jako taková je tudíž realistická. Představuje metafyziku a epistemologii jako dvě na sebe vzájemně odkázané disciplíny, které jsou v jakémsi dialektickém vztahu. Nepopírá svou tomistickou inspiraci a k tomismu se explicitně hlásí, ale přesto je citlivá k podnětům novověké a současné filosofie, vůči kterým dokáže být jednak otevřená, jednak velmi kritická.

Realismus zde znamená především přesvědčení o objektivitě poznání, tedy trvání na nezávislé existenci okolního světa a principiální přesvědčení, že poznáváme přímo samotné věci okolo nás. V tomto smyslu Clarkův přístup bez jakékoliv pochybnosti realismem je. Vychází totiž z objektivní existence nezávislých osob, které se dostávají do vzájemné interakce. Dá se v obecnosti považovat i za docela tradiční přístup. Jakkoli jsou slova jako „tradiční“ nebo „klasický“ problematická svou neostrotí, poukazují na jistou návaznost na předcházející filosofický vývoj. V základu Clarkova přístupu je empirické východisko, které skutečně v tomto slova smyslu tradiční je. Byť je ve své konkrétní podobě aplikováno jinak, než je tomu u tomistického přírodněfilosofického založení metafyziky, ve svém smyslovém počátku se s tomismem shoduje.

V Clarkově teorii také dochází k určitému vyrovnání důrazů mezi epistemologií a metafyzikou. V základu metafyziky totiž stojí problém poznání druhé osoby a z toho plynoucí komunikace. Na druhé straně tuto epistemologickou problematiku nelze řešit bez metafyziky, neboť interpersonální dialog předpokládá solidní reflexi osoby, která je podle Clarka možná pouze na metafyzickém základě. S ohledem na toto vyvážení epistemologie a metafyziky lze tedy Clarkovu teorii označit za střední cestu mezi tradičním tomismem a novověkými teoriemi. Nedá se samozřejmě jednoduše tvrdit, že samotná vyvážená středová pozice dává této teorii nárok na pravdivost. Lze ale konstatovat, že se autor rozhodně nedopustil nekritické jednostrannosti ani že se pohodlně situoval do pomyslného středu mezi alternativami, aby uspokojil obě strany. Jeho řešení znamená hlubokou souvztažnost mezi personalisticky založeným problémem poznání a metafyzikou jako takovou.

Do třetice pak můžeme říci, že Clarkovu teorii rozhodně nelze pokládat za úlitbu novověkým autoritám ani za kompromis s existencialismem nebo dialogickým personalismem. Na to je vůči Descartesovi a Kantovi příliš ostře kritická a pro druhou zmíněnou skupinu příliš metafyzická. Lze říci, že Clarke je tím, k čemu se stále hlásí, totiž tomistou, i když tomistou originálním, pro nějž není důležité pouze opakovat staré teze, ale klíčové je tyto staré dobré teze „tvořivě rozvíjet“.

I když akceptujeme realistickou teorii poznání a Clarkovu kritiku Kanta, samy o sobě tyto skutečnosti pro udržení tomistického charakteru této teorie rozhodně nestačí. Není samozřejmě důležité, zda je nějaká teorie součástí nějaké vyhraněné filosofické školy, nicméně to má své výhody. Při obhajobě určité pozice se totiž lze odvolávat na sdílené postupy argumentací obvyklé v dané škole, které pak již není třeba explicitně rozpracovávat a dokazovat. Takovou situaci nalézáme nejen v tomismu, ale např. i mezi analytickými filosofy. V tomismu je bezpochyby takovým společně sdíleným předpokladem epistemologický realismus nebo reálná distinkce esence a bytí. Jak ale přesně tomismus vymezit, je otázka, k níž se dodnes vyjadřuje

řada autorů a v mnoha bodech se od sebe odlišují. Doby přikázaného tomismu vymezeného čtyřiceti tezemi jsou (naštěstí) nenávratně pryč.

Při vědomí určité neostrosti pojmu „tomismus“ je možné konstatovat, že Clarke se sám k tomismu na mnoha místech a při mnoha příležitostech hlásil a je namístě uznat, že v celé řadě základních otázek je bezpochyby tomistou. Zdůrazňuje například nemateriálnost rozumu, rozdíl mezi esencí a bytím nebo analogii bytí. Vedle toho ale zastává celou řadu myšlenek, nad nimiž se jiní tomisté pozastavují a pokládají je v rámci tomismu za neudržitelné. Může to být koncepce receptivity jako dokonalosti nebo zde probírané chápání interpersonálního dialogu jako východiska metafyziky.

Je víc než pravděpodobné, že by Clarke neobstál při hodnocení přísnými novotomistickými brýlemi počátku 20. století. Novotomismus 24 tezí je řadě Clarkových koncepcí vzdálen, a navíc se jedná o velmi úzké a přísně vymezené sebepojetí.²⁸ Tomismus 20. století však nejde poměřovat pouze striktním a církevně předepsaným novotomismem. V rámci tomistického hnutí se objevila celá řada přístupů, např. Gilsonův existenciální tomismus, Maritainovo tvořivé navazování na tomismus Jana od sv. Tomáše nebo Maréchalův kantovsky laděný transcendentální tomismus. Pluralita tomistických přístupů existovala i přes snahu o jistou unifikaci a dokládá již zmiňovanou skutečnost, že přes základní společné rysy je tomismus vnitřně rozrůzněným a dialogickým myšlenkovým hnutím.²⁹ A tato slova vyřčená v perspektivě synchronní lze vztáhnout i na perspektivu diachronní, neboť v dějinách filosofie představuje tomismus silně se vyvíjející a dynamický proud.³⁰

Clarkův přístup rozhodně není pouhým opakováním nějakého učebnicového systému. Na to je jeho tomismus až příliš tvořivým rozvíjením podnětů Tomáše, různých tomismů a podnětů z jiných filosofických proudů především kontinentálního původu. To ale dokazuje pouze skutečnost, že tím prvním, co Clarke sleduje (ať už se mýlí či nemýlí), je poznání pravdy. Taková je ale i většina tomisticky orientovaných autorů současnosti. Nelze je jednoduše poměřovat přísně bráným jednotným systémem.

Samostatnou otázkou je spojení personalismu a tomismu. Je možné prezentovat jakousi koncepci tomistického personalismu nebo personalistického tomismu? Clarke bývá takto nazýván. Význam takového označení ale závisí na předběžném vyřešení otázky, co je to tomismus a co je to personalismus. Tomismus měl v dějinách různé podoby a dnes nepředstavuje přesně daný a ostře ohraničený filosofický směr. V současnosti ani není příliš zatelná tendence radikálního vymezování opírajícího se o výčet jakýchkoli rozlišujících tezí. Pokud chápeme tomismus jako filosofické myšlení zřetelně inspirované a navazující na Tomáše a tomistická hnutí minulosti, pak je situace poměrně snadná. Otázkou může být maximálně potřebná míra, do jaké je ten či onen filosof přesně věrný určitým Tomášovým, resp. tomistickým

²⁸ Srov. Guido MATTIUSI, *Le XXIV tesi della filosofia di S. Tommaso d'Aquino*, Roma: Università Gregoriana, 1925.

²⁹ Srov. Gerald A. MCCOOL, *From Unity to Pluralism: The Internal Evolution of Thomism*, New York: Fordham University Press, 1989.

³⁰ Srov. Romanus CESSARIO, *A Short History of Thomism*, Washington D.C.: The Catholic University of America Press, 2003.

konceptím. Personalismus je obtížnější problém. Bostonský filosof Arthur Madigan nabízí následující možné definice personalismu:³¹

1. postoj, podle nějž by měla být osoba významným předmětem filosofické reflexe, nebo přímo východiskem filosofie vůbec,
2. filosofický směr uznávající základní a nezczitelnou důstojnost lidské osoby,
3. filosofický směr radikálně zdůrazňující a prosazující individualitu, tedy vlastně jiné označení pro to, co bývá nazýváno individualismus nebo liberalismus.

Na první pohled je jasné, že třetí bod je naprosto cizí jak Clarkovi, tak tomismu obecně. Tomismus staví na pojetí člověka, které bere vážně jeho přirozenost společenského tvora. Ne nadarmo bývají představitelé aristotelsky nebo tomisticky laděné sociální filosofie řazeni ke komunitaristickému proudu, a nikoli k liberalismu.

Clarke je ale rozhodně personalistou v prvním i druhém jmenovaném smyslu, a domnívám se, že se tím rozhodně nijak nezpronevřuje svým tomistickým východiskům, ke kterým se hlásí. Bez druhého bodu si rozhodně nelze představit nejen tomismus, ale vůbec jakoukoli filosofii, která se hlásí ke křesťanskému vidění světa. První bod je poněkud méně zásadní. Tomismus může a nemusí být personalistický. Jinak řečeno lze si představit tomismus, který není prvořadě zaměřený personalisticky, i tomismus radikálně personalistický. Clarke je evidentním případem tomisty radikálně personalistického, protože nejenže se tématu osoby významně věnuje, ale dělá ho dokonce přímým východiskem filosofie vůbec.

To, čím se Clarkův personalismus odlišuje od tomistického „mainstreamu“, je v prvé řadě jeho kladení interpersonálního dialogu jako východiska metafyziky. V samotném pojetí založení metafyziky v interpersonálním dialogu je ale Clarke bezpochyby blíže kontinentálním personalistům než svým tomistickým kolegům. Je třeba uznat, že Clarkova teze o založení metafyziky v interpersonálním dialogu není jen pouhým shromažďováním nesourodých filosofických koncepcí ani irénickým, ale nepromyšleným krokem vstříc různým personalistům dvacátého století. Je to bezpochyby pokus pro tomismus novátorský, ale zajímavý. Otázka tedy zní, zda jsou Clarkovy tvořivé návrhy na rozvíjení tomismu skutečně tvořivé, anebo spíše pro tomismus destruktivní, jinak řečeno, patří-li k samému jádru tomismu, nebo jsou pouze jeho proměnlivými podobami.

Mám za to, že podstatné na tomistické epistemologii je především její realistické zakotvení a empirické východisko. To Clarke respektuje, a byť jeho přístup není v případě interpersonálního dialogu braného jako základ metafyziky typicky tomistický, je skutečně jednou z alternativ, které tomista může zvažovat, aniž by se takřkajíc zpronevřil svému základnímu filosofickému východisku.

Je tedy možné konstatovat, že u Clarka je antropologie a metafyzika velmi úzce spojena. Koncepce obou disciplín, jak ji americký filosof v mnoha svých pracích tvořivě rozvíjí, je navzájem provázaná a na sebe odkazující. Lze snad říci, že je zřetelně dialogická. Ať už je udržitelná či nikoli, rozhodně zaslouží pozornost. Vzhle-

³¹ Srov. A. Madigan, „Can a Thomist Be a Personalist? The Case of Robert Spaemann,“ in *Aquinói Szent Tamás párbeszéde korunkkal*, ed. I. G. Cselényi, K. B. Hoppál a J. Kormos, Budapest: Magyarországi Aquinói Szent Tamás Társaság, 2009, s. 61–72.

dem k tomu, že se v současné české filosofii těší zájmu studia raného novověku, personalismu i tomismu, rozhodně by Clarkova osobnost a podněty neměly zůstat nepovšimnuty.

Interpersonal Dialogue as the Starting Point of Metaphysics

Key words: Metaphysics; Thomism; Personalism; Scholasticism

Abstract: The article deals with American Personalist Thomist, W. N. Clarke, and his theory of the foundation of metaphysics in interpersonal dialogue. Classical Thomist metaphysics is based on the philosophy of nature. Clarke does not reject this approach, but he prefers his theory as better and more useful. His theory has realist roots and tries to avoid the mistakes that are present, according to him, in Cartesian and Kantian approaches.

Doc. Tomáš Machula, Ph.D., Th.D.
Katedra filosofie a religionistiky TF JU
Kněžská 8
370 01 České Budějovice